

„ЈУРОДИВА ДУША” „НОВОГ ЧОВЕКА”: ПРОБЛЕМ ДЕХУМАНИЗАЦИЈЕ У РОМАНУ ЧЕВЕНГУР АНДРЕЈА ПЛАТОНОВА

Апстракт: У раду се разматра дехуманизација као процес карактеристичан за руску књижевност и уметност двадесетог века с посебним освртом на (једини) роман Андреја Платонова (1899–1951) *Чевенгур*. У фокусу истраживања налази се идеја „новог човека” која је у вези с утопистичким визијама комунистичке будућности коју Платонов развија током двадесетих година двадесетог века, а потпуни заокрет (у негативном смислу) та идеја добија управо у роману *Чевенгур*.

Кључне речи: дехуманизација, „нови човек”, руска књижевност двадесетог века, *Чевенгур*, Андреј Платонов.

Ако је у руској па и светској књижевности ранијег, деветнаестог века, човек био позван да осмисли утопију (социјалистичку, анархистичку, хришћанску...) и испита сопствене могућности, већ у освит двадесетог века, најпре симболизам пред читаоца износи унутрашњу прљавштину човека (Ф. Сологуб, А. Бели, В. Брјусов и др.), да би убрзо потом футуристи (у Русији „будућњани”) потпуно „укинули” човека. Руски филозоф Николај Берђајев примећује да „у футуризму нестаје човек као највећа тема уметности. У футуристичкој уметности више нема човека, човек је растрзан на комаде” (Бердяев 1990: 135). Тај готово орфички чин „комадања” човека који је био својствен симболистима након Октобарске револуције у уметности и књижевности бива напуштен, а сам појам *дехуманизација* (који је у фокус уметника и писаца долазио по изузетку, а не по правилу) ближи је Бахтиновом термину „карневализација”, што неки писци додатно наглашавају комичношћу и апсурдношћу стила. Подсетимо се *Плаве свеске бр. 10* (1937) Данила Хармса:

Био један риђи човек, тај није имао ни очи ни уши. Ни косу он није имао, тако да су га риђим звали условно. Ни да говори није могао, јер тај ни уста није имао. Ни нос он није имао. Није имао чак ни руке ни ноге. Ни стомак тај није имао, ни леђа није имао, ни кичму није имао, ни унутрашње органе није имао. Ништа тај није имао. Тако да не знамо о коме се ради. Боље онда да о њему више не говоримо.” (Хармс 2005: 592)

1 * nikolajmiljkovich14@gmail.com

Реторичко питање: „Заправо, шта је *срце*, ако не *ојруџа*? Шта су *нерви*, ако не исто такве *ниџи*, а зглобови [шта], ако не такви *шочкови* који утичу на кретање тела онако како је то желео мајстор?” не поставља Маринетијев Футуриста Мафарка у двадесетом веку, већ много пре њега Томас Хобс у *Левијатану* (1651), додајући: „Уосталом, људска уметност иде још и даље, имитирајући разумно и најсавршеније дело природе – човека” (Hobbes 1839: ix). Такву улогу Креатора преузимаће на себе уметници и писци и у потоњим вековима, показујући како човек, то „слабо живинче”, управо тим својим одвећ *људским* (лат. *humanitas*), којем ништа људско није страно, уништава сваку утопију већ у самој замисли. Можда баш зато утописти у књижевности двадесетог века стварају роботе, хуманоиде, људе-амфибије и сл. – речју, „новог човека” – одузимајући му све оне људске особине и доводећи га до стања празне, прозирне љуштуре, било да се то дешава на тајанственом острву доктора Мороа (Х. Велс), или у лабораторијама доктора Керженцева (Л. Андрејев) и доктора Преображенског (М. Булгаков) итд.

Проблемом дехуманизације и покушајем осмишљавања „новог човека”, али у другачијем смеру него велики утописти двадесетог века (Чапек, Замјатин, Богданов, Булгаков и др.), у руској књижевности у најдубљем значењу те речи бавио се Андреј Платонов. У тексту *Лик будућег човека* Платонов примећује:

Нема ничег лакшег од стварања фантазије о будућем човеку него да се он представи као свемоћно технолошко биће окружено универзалним покорним машинама (са познатим 'управљачима'), или као биће које је достигло потпуно морално 'савршенство' – након што је овладао основним природним стихијама, након неке 'опште zasiћености' и подмлађивања организма (помоћу, рецимо, трансфузије крви или још непознатих метода експерименталне медицине). (Платонов 2011: 148)

Али писац затим додаје: „Нема досаднијег, непотребнијег књижевног јунака од поменутог. Али њега ипак треба описати у сатиричном делу да би се заувек убио тај тип 'будућег човека' да би се другима ослободио пут ка њему” (Платонов 2011: 148). Платонов пак закључује да се тај лик будућег човека може приказати само уметничким средствима – у уметничком делу (Платонов 2011: 149).

Није без значаја чињеница да стваралаштво Андреја Платонова вешто избегава сваку класификацију и смештање у познате (књижевнотеоријске) оквире; оно балансира на граници фикције и реалности, те је стога од велике важности факт да су његови текстови потпуно лишени естетске димензије или је барем „класично” естетско чуло овде

недовољно за њено разумевање, те је потребно „ново естетско чуло“, о чему је писао Ортега и Гасет (Ортега-и-Гассет 2008: 220). Нова естетика Платонова директно је повезана с језичким стилем, потпуно уникатним и непоновљивим, а будући да, по речима Ортеге и Гасета, „стилизовати значи деформисати реално, дереализовати“, то даље имплицира да сама „стилизиација подразумева дехуманизацију“ (Ортега-и-Гассет 2008: 225). Деградација човека и с њом повезана дехуманизација у стваралаштву Андреја Платонова иде у неколико праваца: (1) у правцу машине/робота (нпр. робот Кузма у драми *Вергл* као пример будућег човека), (2) у правцу мутације или антиеволуције ка стању животиње (медвед чекићар у повести *Укоп*, Фома Пухов у *Тајанственем човеку* итд.) и (3) у правцу мртве/анорганске материје (земље/глине/иловаче и минерала као у роману *Чевенгур*).

*

Роман *Чевенгур* најсложеније је и најинтригантније дело Платонова у чију су финалну верзију интегрисани и неки његови ранији текстови, а први, тзв. „пречевенгурски“ део, настаје већ у лето 1927. године, док се сам роман у целину уобличава у пролеће 1929. године (Корниенко 2019: 646). За разумевање концепције „новог човека“ коју ће Платонов развијати у великом роману, а која се суштински разликује од пишчевих одушевљавања Револуцијом и будућим комунизмом с почетка двадесетих година, важно је знати да писац поменуто 1927. пише и једну полуфилозофску расправу – *Одгајивачница новог човека* – у којој износи идеју да појављивању тог „новог човека“ мора да претходи апокалиптичка катастрофа и уништење старог („смарагдног“) света. Тај нови тип човека треба да замени садашњег, и то тако што ће (биолошким путем) усавршити свој мозак² и ослободити се људских страсти, па је стога немогућ истовремени „рад на свету и на себи“ (Корниенко 2005: 510), што је пак писац сматрао могућим у текстовима насталим у првим годинама након Револуције. Мозак је у *Чевенгуру*, међутим, схваћен као

2 Важност истицања управо мозга као органа који игра кључну улогу у усавршавању будућег „новог човека“ несумњиво је подстакнута и чињеницом да 1928. године у Москви академик В. М. Бехтерев организује тзв. Пантеон, Научно-истраживачки институт мозга Академије медицинских наука СССР-а (рус. НИИ мозга АМН СССР), у којем ће се најпре испитивати мозак вође Револуције – Владимира Иљича Лењина, али ће се ускоро у њему наћи и мозгови А. Белог, В. Мајаковског, Ј. Стаљина, С. Кирова и др. О идеји оснивања Пантеона Владимир Бехтерев пише већ 1927. године у листу *Известија* од 19. јула, што даје додатни подстицај за уверење да Платонов свакако има и ову чињеницу у виду приликом писања текста *Одгајивачница новог човека*, а потом и романа *Чевенгур*.

орган којем није својствена никаква когнитивна функција, већ је његова улога чисто физиолошка: „Пашинцев се удари по ниској лобањи, где мозак мора бити стиснут како би се ум сместио – овде се може наћи место за све просторе” (Платонов 2008: 129). Исмевање френологије, која и почетком двадесетог века има своје следбенике, у наведеном цитату остварује се кроз опозицију велике главе и (неочекивано) малог мозга, будући да је за френологе велика глава (следствено и мозак) мерило генијалности. Али у *Чевенгуру* је, ипак, у контексту идеје о „новом човеку” кључна категорија времена прошлог/будућег, односно цикличности, јер са старим временом треба да ишчезне и стари човек. Оба поменута текста сумирају све оно што се у деценији постојања большевичке државе дешавало на пољу биологије, психологије, физиологије па и филозофије, а то је пре свега покушај „одгоја” новог, идеалног совјетског човека. Тај програм почиње већ организовањем радничких школа-комуна на иницијативу ОГПУ-а³, због чега ће се Луначарски касније сећати како је „Владимир Иљич говорио да ћемо управо у школској арени променити стари свет” (Луначарски 1976: 282).

У структури романа *Чевенгур*, у којем наизглед доминира маса, Захар Павлович је, по нашем мишљењу, опонент идеје „новог човека”, оличеног, с друге стране, у идеологу комунизма – Саши Дванову. Он је један од ретких јунака који су преживели до краја романа/историје, из чега следи да се сам Захар Павлович потчињава митском, а не историјском (егзистенцијалном) времену⁴, за разлику од Чевенгураца, за које с уништењем чевенгурске утопије наступа и крај времена⁵. Код Захара Павловича је та независност од историјског времена кодирана у имену које означава помен/сећање на Бога⁶ – универзалну, односно свевремену категорију – што је у контексту романа веома важно. О за-

3 ОГПУ (рус. Объединенное государственное политическое управление) – главна тајна служба у СССР-у.

4 Различито протицање времена за сваког од јунака Платонов демонстрира у причи *Протицање времена*, у којој се времена двеју Тамара – мајке и кћерке – у једном тренутку „сустижу” када оне истовремено одлазе на студије.

5 У *Расаднику новог човека* стоји: „Јунак приче добро зна да у том смарагдном свету који је уснио није било осећаја времена. После свеопште катастрофе тај се осећај појавио. То значи да је почела историја. Почела је! Дакле, она се може и завршити? Да, може када земља човековим напором постане велика обитељ дозрелог човека, прекаљеног паклом борбе, смрти, мисли и рада. Тада је историја трен између изгубљеног и враћеног смарагдног света. Да, и тај пут треба проћи стиснутих зуба, дерући кожу са свог живог тела” (Корниенко 2005: 507).

6 Име Захар варијанта је библијског имена Захарија (זכריה) изведеног од корена זכר који у зависности од вокализације може имати значење 1) који припада мушком полу или 2) сећање (помен) на некога.

немаривању важности имена најбоље говори комична сцена о промени имена неколиких јунака:

Хроми се звао Фјодор Достојевски: тако је сам себе прекрстио у специјалном записнику у коме је речено да је опуномоћеник обласног револуционарног комитета Игнатиј Мошонков саслушао изјаву грађанина Игнатија Мошонкова о промени његовог имена у част познатог писца – Фјодора Достојевског и донео одлуку: ново име важи од наредног дана, па заувек, а уз то да се свим грађанима предложи да ревидирају своја имена – у том смислу да ли их она задовољавају или не – имајући у виду потребу да ново име одговара личности његовог носиоца. (Платонов 2008: 107)

Наведена пародија додатно се појачава када и други грађани, следећи пример Игнатија Мошонкова, мењају имена, па Степан Чечер постаје Кристифор Колумбо, а бунарција Петар Грудин – Франц Меринг, или пак прикривеном иронијом у презимену председника комитета за ликвидацију земљишних питања Чевенгурске области Пољубезјева (рус. *пол + обезьяна* (мајмун)). И формални помен имена великог руског писца (Достојевског) само потврђује једну од највећих трагедија која очекује Чевенгурце на крају пута, у коначној утопији, а то је потирање оне велике идеје Достојевског да је руски народ – „народ богоносац“. То убиство Бога или божје искре у човеку очитује се у команди комунисте Никитока: „У мошнице Исуса Христа, у ребро богородице и у читаво хришћанско поколење – пали!“ (Платонов 2008: 82). Насупрот Захару Павловичу стоји управо један такав идеалиста – поменути Саша Дванов, комуниста и највећи заговорник чевенгурске утопије (ка којој креће управо на молбу Захара Павловича да „уради нешто на свету“).

За разлику од већине Платоновљевих дела, у којима имамо непрестани напредак технологије и технике, у *Чевенгуру* се дешава искључиво процес деградације, односно регрес човека и земље (загађење). Сам Платонов је писао: „Роб може да се претвори не само у другог човека већ и у корњачу, у мачку – у та такође људска бића“ (Платонов 2000: 154), а под речју „роб“ Платонов подразумева човека који живи на Земљи чији су огромни простори истовремено и тамница, јер он, услед деловања гравитације, не може да се од ње одвоји и освоји космичке пределе. Константин Баршт примећује да се „у делима Платонова с краја 1920 – почетка 1930. године идеја пропасти људске цивилизације под притиском ентропије (чуведеног 'прљавог ветра') изражава у виду дубоке органске деградације *homo sapiens-a*“ (Баршт 2015: 150). Регрес, то јест кретање цивилизације унатраг, кодиран је у самој структури романа *Чевенгур*, будући да стално кретање јунака унапред, ка утопијској земљи

Чевенгураца, представља повратак у доисторијску епоху где се људи и техника налазе у почетној фази развоја (својеврсна прошлост у будућности). Српски филозоф Владимир Меденица ово назива „регресијом ка природном и праприродном стању” (Меденица 2005: 213). Становници те тобоже утопијске земље толико су „напредни” да се бране катапултима: „Потребан је точак – закључи Дванов гласно. – Ковани дрвени котур, с кога се на непријатеља могу бацати цигле, камење, ђубре – јер немамо граната. А окретаћемо га коњским погоном и помагати рукама – може се чак бацати прашина и песак [...]” (Платонов 2008: 350). Чевенгурци спавају „на слами на поду”, имају „глинени светионик на којем ноћу гори слама или нека друга сува материја”, итд. Примитивно размишљање огледа се и у искривљеном схватању Дарвинове теорије да је „човека родио мајмун” (црвеноармејац Чепурни), или пак да је човек настао од црва (Захар Павлович). Супротстављање двеју концепција о настанку човека – искривљене научне концепције, у тумачењу црвеноармејца, и митолошко-фолклорне, у схватању Захара Павловича – суштински их не разликује, јер је човек у оба случаја датост и као такав мора нестати да би се појавило „најбоље биће”:

Човек је нарочито, такорећи, радник историје. Он мора да се препороди, да премеси читаву природу у складу са својим циљем и да последњег дана свог живота, на крају историје – када све буде завршено – роди биће налик на оно које је умрло у смарагдном свету. (Корниенко 2005: 507)

То „биће” треба, дакле, да буде налик на оно које је раније постојало, то јест на човека, али о томе како оно треба заправо да изгледа, које особине да поседује Платонов овде не говори ништа, већ на та питања апофатички одговара у *Чевенгуру*: нови човек треба да буде сушта супротност ономе који стасава у роману.

Убрзавање *сиреле времена*⁷ може се приметити и у чињеници да је Захар Павлович, као један од представника нове будућности, научио „од дрвета да прави све што је раније прављено од метала” (храстов тигањ, дрвени часовник итд.), али исто тако и у чињеници да је он прозreo тајну клатна и „увидео да време не постоји, већ постоји само равномерна крута сила опруге”, то јест спирала⁸, и с њом повезани момен-

7 Појам стрела времена (*time's arrow*) у физику уводи Артур Едингтон, професор на Кембриџу, и ближе га одређује у делу *Nature of the Physical World* (1928). Стрела времена, по Едингтоновом објашњењу, представља кретање/протицање времена унапред, ка будућности, услед сталног раста ентропије, и самим тим немогуће је остварити обратни процес.

8 Идеја реверзибилности времена потиче од Платона, јер у дијалогу *Полити-*

ти растезања/сабијања – појаве која се у *Чевенгуру* назива „кружни пут постојања“. У самом роману атрибути те хегелијанске „спирале“ јесу *точак, клатно, опруга, матица* итд., с тим што развој овде, за разлику од Хегеловог становишта, иако не чини „скокове“, ипак креће реверзибилно, од категорија вишег нивоа ка онима нижег. Идеја реверзибилности, карактеристична не само за књижевност Платонова већ и његовог савременика Јевгенија Замјатина (приче *Пећина*, *Поплава*, роман *Ми* и др.), свакако јесте данак термодинамици⁹ и експериментима (па макар и на мисаоном нивоу) да се овлада временом. Карактеристични момент за обојицу писаца јесте чињеница да је тачка заокрета (у времену) бољшевичка револуција, односно долазак црвених на власт, након чега почиње деградација човека на свим нивоима (интелектуалном, моралном, физичком...): „[...] милиони људи живе без срца, ово је велика ствар [...] Бољшевик треба да има празно срце како би у њега могло све да се смести“ (Платонов 2008: 55). Регрес је нужан јер, како је сматрао Артур Едингтон, „будући да правац кретања времена одређује увећање молекуларног хаоса, онда, враћајући се уназад, ми треба да дођемо у стање у којем су материја и енергија организовани колико је то могуће правилно“ (Шамбадал 1967: 256). У тексту *Сушра* (1919) Замјатин говори управо о будућности у негативном смислу, односно као о кретању ка прошлости: „Умире човек. Поносни *хомо ерекшус* стаје на четири ноге, расту му кљове и крзно, у човеку се буди звер. Враћа се дивље средњовековље, брзо људски живот губи на вредности [...]”, али одмах затим аутор подиже свој глас: „Нема више ћутања. Време је за усклик: човек је човеку брат!“ (Замјатин 1990: 403). Платонов тај процес физичке деградације показује на примеру лика Захара Павловича који услед негативне еволуције почиње да губи људске особине и више је налик на животињу или неко митско биће, јер када је ластва с димњака „угледала Захара Павловича повукла [се] у димњак и тамо, у помрачини, загрлила крилима своје потомке“ (Платонов 2008: 12). Деградација лика Захара Павловича истовремено је и мера пропасти чевенгурске утопије и њеног народа, па на крају романа у руинама тог утопистичког Китеж-града остају само стари Захар Павлович, циганин Карчук и усамљени Прокофије као могућа пародија библијске Тројице. Одговор на питање зашто управо За-

чар Странац говори Сократу: „Бог усмерава кретање васионе, саопштавајући јој ротацију сам, час јој дајући слободу – када обртање васионе достиже одговарајућу сразмеру у времену; потом се то кретање самоиницијативно окреће унатраг, јер је васиона живо биће које има разум дат јој од онога који ју је првобитно и изградио“ (Платон 2007: 29).

9 О упливу идеја из термодинамике у књижевност речито говоре и теоријски радови Ј. Замјатина, попут чланака *О револуцији, књижевности, ентропији и осталом* и др.

хар Павлович преживљава до краја, крије се, може бити, у помену књиге *Доживљаји савременог Ахасфера* неког писца Мрачинског коју чита, нимало случајно, Дванов. Алузије на библијског Ахасфера у случају Захара Павловича су многобројне (старост, лутање, осећај неприпадања итд.), а суштина библијске легенде јесте у томе да је „вечити Јеврејин” проклет на лутање до другог доласка Исуса Христа, односно страшног суда – апокалипсе којом је натопљен ваздух чевенгурске утопије.

У *Чевенгуру* Платонов усваја архетипску митологију о стварању човека од земље, али је своди на ниво науке без божанске искре – човек је у *Чевенгуру* резултат просте хемијске синтезе → *земља + вода = човек*, док на крају живота долази до исто тако просте хемијске анализе (разлагања) → *човек = земља – вода*. Недостатак трећег елемента – ваздуха, односно животног духа, Платонов објашњава на следећи начин: „[...] корен 'духа' је скривен у сировој материји земље, у друштвеном раду и класној борби. И 'дух' је потчињен законима материје” (Платонов 2010: 274). Писац овде као да се приближава филозофима милетске школе, према којима је праматерија или почетни принцип (ἀρχή) вода (Талес), ваздух (Анаксимен) или пак бесконачни и неизмерни апеирон (ἄπειρον) о којем размишља Анаксимандар. Најближи Платоновљевом схватању духа свакако јесте Анаксимен, према којем дух/дах (πνεῦμα) јесте она свеприсутна материја које се садржи (образује) у свим другим елементима: води, ватри, земљи и камену. „Проблем” душе директно је повезан с дехуманизацијом у роману Платонова, па је стога готово хируршки прецизан закључак Светлане Семјонове: „Платонов је визионар душе. *Чевенгур* је прича о томе шта се десило с њом током револуције када је учињен покушај да се остваре нека њена надања” (Семенова 1989: 359), али том закључку претходи констатација научника: „[...] руска душа је у *Чевенгуру* јуродива, ако не Христа ради, онда је смрти ради јуродива”.

Древне легенде о стварању човека од земље/глине на грнчарском точку код Платоновљевих јунака, као и код филозофа Платона, бивају додатно мистификоване уз замену мушког начела (демијурга) женским: „Васиона је жена што трчи: / Ноге јој окрећу земљу, / Тело трепери у етру, / А у очима почињу звезде” (Платонов 2008: 125). Човеков усуд очигледно је у томе што, будући да је земља мртва материја („мртва земља”, „мртва глина”, „мртво камење”, „мртва трава”), и сам човек је на тај начин мртворођенче, неспособно за остваривање било какве утопије; човек у *Чевенгуру* не може да победи законе гравитације, та зависност чевенгурских јунака од земље као од праматерије (као у случају митског Антеја), јесте једно од кључних начела, на основу којих се јунаци овог романа разликују од јунака многих других Платоновљевих дела попут

Укопа, Бомбе за месец и др. У већини других дела однос јунака и земље дат је у кључу филозофије Николаја Фјодорова: то је место где су похрањени преци, које потом треба васкрснути, односно учинити прогрес, док у *Чевенгуру*, како каже сам Захар Павлович, ако човек умре, он је „мртав за век и веков“, а то управо због чињенице да се човек своди на пуко тело, које је пропадљиво (земљано): „Нека све умре – размишљао је Јаков Титич – али бар да мртво тело остане читаво како би човек имао шта да чува и чега да се сећа, а овако дувају ветрови, протиче вода и све нестаје и претвара се у прах“ (Платонов 2008: 288). У наведеном цитату поново се истиче време које пролази (дува, протиче, осипа се) као највећи човеков непријатељ, али једнако страшан облик дехуманизације, ако не и најстрашнији од свих других, у *Чевенгуру* демонстрира се у случају умирућег црвеноармејца:

– Склопи ми очи! – и гледао је нетремице очима које су губиле сјај и укочених капака.

– А зашто? – упита Александар и узнемири се од стида.

– Боли... – објасни црвеноармејац и стисну зубе како би склопио очи. Али очи се нису склапале, већ су губиле сјај и боју, претварајући се у овални минерал. У његовим умрлим очима јасно поче да се огледа облачно небо као да се природа вратила у човека пошто је истекао живот који јој је сметао [...] (Платонов 2008: 65).

Овални минерал у који се претварају очи црвеноармејца инспирисан је открићима нобеловца Вилијама Брага (Bragg 1925), који је, описујући молекуларне структуре материје у различитим агрегатним стањима, утврдио да за разлику од гаса и течности, где се молекули крећу, и од чврстих тела (попут земље и снега) где они мењају места, у кристалима су молекули потпуно пасивни.¹⁰ То заустављање сваког кретања које у случају човека подразумева и поништавање личног (егзистенцијалног) времена, заправо је превођење човека у свет анорганске материје – кристала/минерала – који је, опет, сагласно биолошким класификацијама на дну лествице, чак испод света гљива.

Идеја чевенгурске (комунистичке – душевне, срдачне) утопије постаје још суровија када њени градитељи схвате да је *condicio sine qua non* за њено остваривање победа и саме природе – „својевремено је чевенгурски револуционарни комитет обратио пажњу на послушност побеђене природе и одлучио да јој у будућности подигне споменик“, а сам изглед тог споменика апокалиптична је слика будућности. Споменик треба да

¹⁰ О утицају различитих научних теорија, актуелних у првим деценијама двадесетог века, на стваралаштво Андреја Платонова, види, на пример, Баршт 2016: 98–116.

буде „у виду дрвета које расте из дивљег тла и двома гранатим рукама грли човека под заједничким сунцем” (Платонов 2008: 247). Дехуманизација се у *Чевенгуру* огледа и у чињеници да ти нови људи у потпуности губе везу с природом као живим организмом који пулсира: „У јарузи Дванов пригрли топлу ногу коња и уз ту ногу не осети страх. Нога је тихо подрхтавала од умора и мирисала на зној и траве преваљених путева” (Платонов 2008: 82). Та ојађеност мајке земље подсећа на старозаветне описе земље након великог потопа, а краху чевенгурске утопије као да претходе речи из књиге Постања: „И рече Господ: хоћу да истријем са земље људе, које сам створио, од човјека до стоке и до ситне животиње и до птица небеских; јер се кајем што сам их створио” (Пост. I, 6: 7). Још једна алузија на Стари завет, као кључ за разумевање суштине дехуманизације у роману, крије се у *празнини* чевенгурске утопије, односно у идеји *проклете земље*, натопљене братском крвљу, где је човек човеку вук: „А бог рече: шта учини! глас крви брата твојега виче са земље к мени. И сад да си проклет на земљи, која је отворила уста своја да прими крв брата твојега из руке твоје” (Пост. I, 4: 10–11). Овај навод из *Књиге постања* нарочито је важан, будући да у библијском хебрејском речи човек (אדם), земља (אדמה) и крв (דם) имају исти корен, а о несталности земље говори и примедба јунака Сербинова, упућена Дванову, који је од земље направио споменик Прокофију: „Требало га је направити од камена, а не од иловаче, [...] јер ће овако иструнути од невремена. То није уметност, то је крај светског предреволуционарног кича у раду и уметности; први пут видим ствар без лажи и експлоатације” (Платонов 2008: 352). На тај начин долазимо до закључка да је замишљена чевенгурска утопија ипак левијатанска творевина, а човек је човеку, опет по Хобсу, само вук и ништа више.

Уколико се сложимо с тврдњом Миливоја Јовановића да је роман *Чевенгур* изграђен на *антиципацијама* (Јовановић 2008: 370), онда основну идеју дела треба читати у апокалиптичном кључу – као упозорење о, најпре, дехуманизацији/деградацији, а потом и коначној погибљи народа који губи везу са земљом/тлом, али и са Творцем (Богом, Природом). Ту апокалиптичну слику будућих „нових људи”, налик на неандерталце, Платонов уникатним стилем показује с готово сликарском прецизношћу:

На падини хумке лежао је народ и грејао кости на првом сунцу, и људи су личили на црне старе кости из расутог скелета нечијег огромног и уништеног живота. Део пролетера је седео, остали су лежали и привијали уза се своје рођаке или суседе како би се што пре угрејали. Сувоњави ста-
рац је стајао само у панталонама и чешао се по ребрима, а момак је седео

крај његових ногу и непомично посматрао Чевенгур, не верујући да му је тамо заувек припремљено коначиште. Два тамнопута човека тражила су у лежећем ставу нешто један другом у глави, подсећајући на жене; али они нису гледали косу, већ су на слепо ловили вашке. Због нечега ниједан пролетер није журио у Чевенгур, вероватно због тога што нису знали да су им тамо припремљени комунизам, мир и заједничка имовина. (Платонов 2008: 248)

Човеково отуђење од других и покушај превазилажења себе није ништа друго до убијање оне божанске искре у човеку која неумитно води ка апокалипси:

Није случајно на врхунцима руске религијске филозофије мисао увек била окренута Апокалипси. Почевши од Чадајева и словенофила па затим код Владимира Соловјова, К. Леонтјева и Достојевског, руска филозофија историје била је апокалиптична. И Руска револуција је по својој метафизичкој суштини крах хуманизма [...] (Бердяев 1990: 144).

Тај процес самоуништења је, како показује Андреј Платонов и самим називом свог романа *Чевенгур* (анаграм израза *Вечни град*) цикличан и бесконачан, то је онај већ поменути „кружни пут постојања“ о којем говори Захар Павлович. Стога се роман *Чевенгур* може (и мора) посматрати као историозофско дело првог реда инспирисано умногоне књигом *Пропаст Запада* (1918/22) Освалда Шпенглера.

Извори

Платонов, Андреј. *Последња комуна (Чевенгур)*. Београд: Логос, 2008.

Литература

Баршт, Константин. *Сокровенное „вещество существования“ Андрея Платонова и „таинственное вещество“ – радий. От авангарда до соц-арта: культура советской времени*. Белград: Филологический факультет, 2018.

Баршт, Константин. *Медведь-кузнец из повести А. Платонова „Котлован“ и ойышы И.И. Иванова по созданию гибрида человека и обезьяны*. Москва: НЛО (№136), 2015.

Бердяев, Николай. *Смысл истории*. Москва: Мысль, 1990.

Замятин, Евгений. *Избранные произведения*. Москва: Советская Россия, 1990.

Јовановић, Миливоје. *Космички песимизам Андреја Платонова. Платонов, Андреј. Последња комуна (Чевенгур)*. Београд: Логос, 2008.

- Корниенко, Наталия. *Чевеніурские мечішания о „новом человеке” в сїаїшьях Платіонова 1920-х її. „Сїрана философов” Андрея Платіонова: іпроблемы ітворчестїва*, вы. 6. Москва: ИМЛИ РАН, 2005.
- Корниенко, Наталия. „Путь в Чевенгур”: от истории текста – творческой истории романа. *Архив А.П. Платіонова, кн. 2. Ойисание рукойиси романа «Чевеніур». Динамическая ітранскрийция*. Москва: ИМЛИ РАН, 2019.
- Луначарский, Анатолий. *О восїиїшании и образовании*. Москва: Педагогика, 1976.
- Меденица, Владимир. *Душа, живущая во время ішоки. „Сїрана философов” Андрея Платіонова: Проблемы ітворчестїва. Вы. 6*. Москва: ИМЛИ РАН, 2005.
- Ортега-и-Гассет, Хосе. *Восїиїшание масс. Деїуманизация искусствїва. Бесхребейная Ісїания*. Москва: АСТ, 2008.
- Платон. *Сочинения в чейырех ішомах. Т. 3, ч. 2*. Санкт-Петербург: Изд.-во Олега Абышко, 2007.
- Платонов, Андрей. *Зайисные книжки. Матїериалы к биоїрафии*. Москва: ИМЛИ РАН, Наследие, 2000.
- Платонов, Андреї. *Таїансїивени човек. Злу не іребало. Чланци*. Београд: Логос, 2010.
- Платонов, Андрей. *Фабрика лиїшераїшуры. Лиїшераїшурная криїшика. Публицисїишника*. Москва: Время, 2011.
- Семенова, Светлана. *Преодоление ітраїедии: „Вечные войросы” в лиїшераїшуре*. Москва: Советский писатель, 1989.
- Хармс, Данил. *Сабрана дела у два ішома. Т. 0→1*. Београд: Логос, 2005.
- Шамбадаль, Поль. *Развїиїиш и іприложения іпоняїишя энїройии*. Москва: Наука, 1967.
- Bragg, William. *Concerning the Nature of Things (Six lectures delivered at the Royal Institution)*. London: G. Bell and Sons, 1925.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*. London: John Bohn, 1839.

Никола Миљковић

«ЮРОДИВАЯ ДУША» «НОВОГО ЧОВЕКА»: ПРОБЛЕМА ДЕГУМАНИЗАЦИИ В РОМАНЕ *ЧЕВЕНГУР* АНДРЕЯ ПЛАТОНОВА

Резюме

В статье рассматривается дегуманизация, как процесс характерный для русской литературы и искусства XX века, а в качестве лучшего примера берется (единственный) роман Андрея Платонова (1899–1951) *Чевенгур*. В фокусе исследования находится идея «нового человека», связанная с утопическими видениями коммунистического будущего, которое Платонов развивает в течение 1920-х гг. XX века, а абсолютный поворот (в отрицательном смысле) в этом плане происходит именно в романе *Чевенгур*.

Ключевые слова: дегуманизация, «новый человек», русская литература XX века, *Чевенгур*, Андрей Платонов.